

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति।
यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्। ते दे॒वा
वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒विन्द॑न्तुषू॒त्सन्नम्॑। तस्य॑
विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूरवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॑ त्वे॒वं गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्।
यदना॑ग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॑द्धमे॒व तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यथ्स॑मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒र्हि॒र्यज॑ति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑तु इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒यावन्व॑श्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑ पव॒माना॒योत्तरः॑
स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेना॑ऽऽज्य॒भागः। तेन॑ सौ॒म्यः।
बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्याऽऽज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑ भवति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॑त्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति। एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। इच्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सृहैव सर्वे वाजपेयं पश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै

न॒तिष्ठन्त॑। अ॒हम॒नेन॑ य॒जा इति॑। ते॒ऽब्रुवन्। आ॒जिम॒स्य
धा॒वामेति॑॥८॥

तस्मिन्ना॒जिम॑धावन्। तं बृह॒स्पति॑रुद॒जयत्। तेना॑यजत।
स स्वारा॑ज्यमगच्छत्। तमिन्द्रो॑ऽब्रवीत्। माम॒नेन॑ याज॒येति॑।
तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां प॒र्यैत्। अगच्छ॑त्स्वारा॑ज्यम्।
अतिष्ठन्तास्मै॒ ज्यैष्ठ्या॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॒ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति॒ स्वारा॑ज्यम्। अग्रं॑
समा॒नानां॑ प॒र्येति॑। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै॒ ज्यैष्ठ्या॑य। स वा ए॒ष ब्रा॑ह्म॒णस्य॑
चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॒ज॒पेय॑ इत्याहुः। वा॒जाप्यो॑
वा ए॒षः। वा॒जः॒ ह्येते॑न॒ दे॒वा ऐ॒प्सन्। सोमो॑ वै वा॒ज॒पेयः॑। यो वै
सोमं॑ वा॒ज॒पेयं॑ वेद॑॥१०॥

वा॒ज्यै॒वैनं॑ पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॒ वै
वा॒ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्यन्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते। ब्रह्म॒
वै वा॒ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॒ ब्रह्म॑णाऽन्नम्। आऽस्य॑ ब्र॒ह्मा
जा॑यते॥११॥

वा॒ग्वै वा॒जस्य॑ प्रस॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्य॑म्।
ऐ॒नं वा॒चा ग॑च्छति। अपि॑वर्ती॒ वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॒ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रुवन्। ए॒ष
वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॒ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्।
 ता वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय।
 देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाघ्नम्।
 यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशंस्यभवत्। यदन्नस्य।
 सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृहीयात्।
 शमलं प्रतिगृहीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो
 वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या
 वायौ या वामदेव्ये। या दिवि याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु
 यौषधीषु या वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा
 ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरतिगृह्या-
 वारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते।
 यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नाव रुन्धे। तदेव तैरतिगृह्याव रुन्धे। पञ्च
 गृह्यन्ते। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमास्वाऽव रुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति। सप्तदश
 प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै।
 एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। सोमग्रहाश्च
 सुराग्रहाश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। य॒थ्सुरा॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॑नाव॒र-
म॒न्नाद्य॑मव॒ रुन्धे॑। सो॒म॒ग्रहा॑न्गृ॒ह्णाति॑। ब्र॒ह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।
य॒थ्सोमः॑। ब्र॒ह्म॑ण ए॒व तेज॑सा तेजो॒ यज॑माने दधाति।
सुरा॑ग्र॒हान्गृ॒ह्णाति॑। अ॒न्नस्य॑ वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। य॒थ्सुरा॑॥१७॥

अ॒न्नस्यै॒व श॑म॒लेन॒ शम॑लं॒ यज॑माना॒दप॑हन्ति। सो॒म॒ग्रहा॑श्च
सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ गृ॒ह्णाति॑। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑। त॒न्मि॒थुन॑म्।
मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः
स्पृ॑णोति। जा॒याः सु॑राग्र॒हैः। तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोके॑
स्त्रिय॑ सम्भ॑वति। वा॒ज॒पेया॑भिजि॒तः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः
सोम॑ग्र॒हान्त्सा॑दयति। प॒श्चाद॑क्षः सु॑राग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
विधृ॑त्यै। ए॒ष वै यज॑मानः। य॒थ्सोमः॑। अ॒न्नः सुरा॑। सो॒म॒ग्रहा॑श्च
सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ व्यति॑षजति॥१९॥

स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अ॒न्नं वै भ॒द्रम्।
अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ स॒सृज॑ति। अ॒न्नस्य॑ वा ए॒तच्छ॑म॒लम्। य॒थ्सुरा॑।
पा॒प्मेव॑ खलु॒ वै श॑म॒लम्। पा॒प्मना॑ वा ए॒नमे॑तच्छ॑म॒लेन॑
व्यति॑षजति। य॒थ्सोम॑ग्र॒हाश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाश्च॑ व्यति॑षजति।
वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। पा॒प्मनै॒वैनं॑ श॒म॒लेन॑
व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राङुद्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः। इममेव
 तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव सत्यम्।
 तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव विशः
 सःसृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मध्व्योऽसानीति।
 एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान आयुस्तेजो
 दधाति॥ २१॥

आप्वाऽवं रुन्धे सोमः शमलं यत्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति
 सृजति चत्वारि च॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनाव रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥ २२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवाव रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण। वाचमतिरात्रेण।
 प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन।
 अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥ २३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ

आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहत् स्तोत्रेण। तेज
 एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव दैवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत एव
 शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा ह्येते।
 अथो पशूनामेव छिद्रमपिदधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।
 वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव
 यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरुहि वाक्। अपन्नदती भवति।
 तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥-[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।

यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं कर्माणि करोति। सर्वनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥ २७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै। वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्। यच्चास्यामधि। तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पलूलयति। अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववल्लवते। यदप्सु पलूलयति॥ २८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पलूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥ २९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति। अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्यै। अशमरथं भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं

वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्या अनात्यै द्वे च॥—————[५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति। देवस्याहः
सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं नाकं
रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं नाकं रोहति।
चात्वाले रथचक्रं निमित्तं रोहति। अतो वा अङ्गिरस उत्तमाः
सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
आवेष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिनाः सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव
रुन्धे। वाचो वर्ष्म देवेभ्योऽपाक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्।
सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा
वाचोऽतिवदति। दुन्दुभीन्समाघ्नन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमव रुन्धे। अथो वाच एव
वर्ष्म यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो
वाजमजयित्याह। एष वा एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव
वाजमुञ्जयति। सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदशः स्तोत्रं
भवति। सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि

वा॒ज्य॑सीत्या॒ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो वा॒जी।
 ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं यु॒नक्ति॑।
 प्र॒ष्टि॒वा॒ही वै दे॒वर॑थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥ ३४॥

वाजि॑नो वाजं॑ धाव॒तु का॒ष्ठां गच्छ॑तेत्या॒ह। सु॒व॒र्गो वै लो॒कः
 का॒ष्ठां। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं य॑न्ति।
 य आ॒जिं धा॑वन्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः।
 च॒त॒सृभि॑रनु॒ मन्त्र॑यते। च॒त्वा॒रि॒ छन्दा॑ंसि। छन्दा॑भिरे॒वैनान्॑ सु॒व॒र्गं
 लो॒कं ग॑मयति॥ ३५॥

प्र वा ए॒तैऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। य आ॒जिं धा॑वन्ति। उदं॑ च॒
 आ॒व॒र्त॑न्ते। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्न॑यन्ति। र॒थ॒वि॒मो॒च॒नीयं॑ जु॒होति॑
 प्र॒ति॑ष्ठित्यै। आ मा॒ वाज॑स्य प्रस॒वो ज॑ग॒म्यादि॒त्या॒ह। अन्नं॑ वै
 वाजः॑। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे। य॒था॒लो॒कं वा ए॒त उ॒ञ्ज॑यन्ति। य आ॒जिं
 धा॑वन्ति॥ ३६॥

कृ॒ष्णलं॑ कृ॒ष्णलं॑ वाज॒सृ॒द्धः प्र॑यच्छति। यमे॒व ते वाजं॑
 लो॒कमु॒ञ्ज॑यन्ति। तं प॑रि॒क्री॒याव॑ रुन्धे। ए॒क॒धा ब्र॒ह्म॒ण उ॒प॑हरति।
 ए॒क॒धै॒व यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। दे॒वा वा ओष॑धीष्व॒जि॒म॒युः।
 ता बृ॒ह॒स्पति॑रुद॒जय॑त्। स नी॒वारा॒न्नि॒र॒वृणी॑त। तन्नी॒वारा॑णां
 नी॒वार॒त्वम्। नै॒वार॑श्च॒रु॒र्भव॑ति॥ ३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒र॒म॒म॒न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑

अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमव रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति।
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः। अश्वान्त्सरिष्यतः
ससुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवाव
रुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन्
विमुञ्चति। यमेव ते वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवाव
रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति
भवति देवतयाऽष्टौ च॥ [६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनं
समर्थयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं वै दर्भाः। पुनात्येवैनम्।
वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु
वै वाजः। यद्दर्भमयं परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्न्या एवैष
यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति। गौधूमं चषालम्।
न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै

लो॒कम॒न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्वृ॒षः। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वेन॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वाजप्रस॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। संव॑त्सरमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
संव॑त्सरमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ कल्पै॑ रोहति। न॒व वै पु॑रुषे प्रा॒णाः। नाभि॑र्दशमी।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्थानं क॑ल्पयित्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॑रुषस्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
सु॒व॒र्दे॒वाः अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑ अ॒भूमे॑त्या॒ह।
अ॒मृता॑मि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा अ॒भूमे॑त्या॒ह।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्नै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मेवै॒तामा॑ शा॒स्ते।
आ॒स॒पुटे॑र्ध॒न्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वेन॒॑ सम॑र्धयन्ति।
ऊ॒षैर्ध॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षादन्न॑म्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वेन॑म॒न्नाद्ये॑न॒
सम॑र्धयन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ घ॒न्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑नम॒न्नम॑द्यते॑। शी॒र॒ष॒तो घ॑न्ति। शी॒र॒ष॒तो
ह्यन्न॑म॑द्यते॑। दि॒ग्भ्यो घ॑न्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धते।

ईश्वरो वा एष पराङ्मुखः। यो यूपं रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति।
अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्।
यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्यशून्यरि प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव
रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति तिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमा जुहोति स्वं नैति प्रत्यश्च घ्नन्ति लोको नवं च॥-[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवाव रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभर्याषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ।
यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्नीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्युद्धेत। सर्वस्य समवदाय जुहोति।
अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेण जुहोति। ऊर्वा
अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह। सवितुप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यश्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-
स्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येना-

भिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य
त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विर्गभ्य उपहरन्ति। अमुमेव
तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च वाजसृज्यः।
इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभयीष्वेवाभिषिच्यते।
विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने।
यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति।
बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह
वाजसृतः शिपिस्रीणि च॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै
तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते।

व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभूतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥ गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधिं सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे
जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामश्नुते। अग्नये
कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितॄणामग्निः। तं प्रीणाति।
तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति
वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितॄन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु
प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितॄन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति।
सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः।
तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा
हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्यात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न
प्राश्यात्। अर्हविः स्यात्॥६१॥

पितॄभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति।
हरणभागा हि पितरः। पितॄनेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं
छिन्दीत। पितॄणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो रसाय।
 नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः
 स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः पितरो घोराय। पितरो
 नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥

युष्मास्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके स्थ।
 यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां वसिष्ठो
 भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितॄभ्यः
 करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितॄलोके चरति।
 यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
 यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति।
 पितॄलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितॄभ्यः करोति। स
 ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
 यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति।
 नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्नुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो
 यजमानश्चरति यत्पितॄभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्येग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं
 तार्ष्यं सप्तान्नहोमावृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हुत्वा दशं॥१०॥

दे॒वा॒सु॒रा वा॒ज्यै॒वेन॑ तस्मा॑द्वाज॒पेय॒याजी॑ दे॒वस्या॒हं वा॒ज॒स्याव॑रु॒द्ध्या इन्द्रि॒यमे॒वास्मिन्॑ ह्री॒का हि पि॒तरः॑
पञ्च॑षष्टिः॥६५॥

दे॒वा॒सु॒रा यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥